

Tradizio klasikoaren transmisioa XVIII. mendeko euskal sermoigintzan: Aita Mendibururen adibidea

(The transmission of the classic tradition in
Basque predication in the 18th century: the
example of Father Mendiburu)

Torregarai, Elena
Eusko Ikaskuntza
Miramar Jauregia – Miraconcha, 48
20007 Donostia

Villoslada, Iñaki
Santa Klara Kalea, 29, 4. esk.
20100 Errenteria

XVIII. mendean euskal erretorika erlijiosoak loraldi garrantzitsua bizi izan zuen. Garai bonetako predikatzaileen artean, Aita Kardaberaz izan zen herrikoena; baina Aita Mendiburu izan zen onena geroko kritikoen aburuz, bere euskara ederra, aberatsa eta dotoreagatik; baita ere kontserbatu diren sermoietan agertzen den hizkuntza zainduagatik. Jesuita bonen obraren alde hauek guztiak askotan aztertu dituzte egungo ikertzaileek. Prediku horiek adierazten duten mentalitatea, berriz, oso gutxitan landu dute. Horregatik, guk, artikulu bonetan, Mendibururen sermoiak butsune borreatik abiatuta miatu ditugu. Sermoi horietan tradizio klasikoaren aztarnak bilatu ditugu, eta batez ere, Mendiburuk bere idazkietan erabili zituen "irudi klasikoak" aztertu ditugu.

Giltz-Hitzak: XVIII. mendea. Sermoiak. Tradizio klasikoa.

A lo largo del siglo XVIII la retórica religiosa euskérica vivió un período de florecimiento. Entre los predicadores de aquella época, el Padre A. Cardaveraz fue la más popular, aunque según la opinión de la crítica posterior el Padre S. Mendiburu fue el mejor por la hermosura, riqueza y elegancia de su euskara, así como por lo esmerado de la lengua que aparece en los sermones que hoy conservamos. Muchos de estos aspectos de la obra de este jesuita han sido tratados por otros investigadores. La mentalidad que reflejan sus sermones, en cambio, no ha merecido apenas interés. Por eso, nosotros, en este artículo, estudiamos los sermones de Mendiburu partiendo de ese vacío. En ellos hemos buscado las huellas de la tradición clásica y sobre todo las "imágenes clásicas" que Mendiburu utilizó en sus sermones.

Palabras Clave: Siglo XVIII. Sermones. Tradición clásica.

La rhétorique religieuse en langue basque vécut une importante floraison pensant le XVIIIème siècle. Parmi les prédicateurs de l'époque, le Père Kardaberaz était le plus populaire, tandis que le Père Mendiburu était le meilleur, d'après l'opinion de la critique, pour l'élégance, la richesse et la beauté de sa langue; ainsi que pour son style soigné. L'oeuvre de ce jésuite a été étudié souvent pour les chercheurs de nos jours, mais la mentalité qui révéle les sermons a été très peu traité. C'est pour cela que dans cet article, nous proposons d'étudier les traces de la tradition classique dans les sermons de Mendiburu, ainsi que les images classiques qu'il nous a transmis.

Mots Clés: XVIIIème siècle. Sermons. Tradition Classique.

Euskal idazle klasikoaren obretan tradizio klasikoaren aztarnak bilatzen saiatzen diren ikerlarientzat pozgarria da *Cicero euskalduna* goitizen duen idazle batekin topo egitea. Jakina da aipamen hori XVIII. mendeko euskal idazle bati ipini bazaio ez dela Ciceronen imitatzaile edo-ta emulatzaile sutsu bat izateagatik. Egia esateko, Cicero historikoak berak ere ez du zer ikusirik sermoigile euskaldunarekin. Izen horrekin gogora ekarri nahi dena trebetasun bat da, ondo hitz egiteko gaitasuna edo abilezia, alegia.¹ Cicerok, beraz, Antzinateko erretorikaren maisuaren eredia dugu, eta eredia izatean abstrakzio bat ordezkatzan du, hitz egiteko perfekzioarena, hain zuzen.²

Cicero euskaldun bat aurkitzea —aipamenak berak tradizio horren biziraupenaren adierazpen zuzena delako— bitxi arraroa da tradizio klasikoaren ikerlarientzat. I. mendeko K.a.ko Cicero abokatuak euskal tradizioarentzat ere ondo hitz egiteko eredia sinbolizatzen du, nahiz eta Arpinatearen jatorrizko hizkuntza euskara ez den beste hizkuntza bat izan.³ Beraz, mito kultural hori euskal kulturarako ere eredugarri bihurtu da. Baina kultura hori ez da edozein, kultura klasikoa baizik, I. mendez gero Erromaren izena latinarekin eta zibilizazioaren ideiarekin loturik utzi duena.⁴ Ideia hori XVI. mendetik aurrera oso sustraiturik dago euskal jakintsuen artean; hauen aburuz euskal hizkuntzaren “zibilizazioa” eta iraupena latinaren eredia jarraitzean lortuko da.⁵ Hori dela eta, ez da harritzekoa mende asko iragan ondoren ere euskal hizkuntzak trebetasuna duela adierazteko latindar adibide bat aukeratzea eta euskal maisua latindar maisuarekin erkatzea, gauza bera erreprezentatzen dutela adierazi nahi da eta.

Gure *Cicero euskalduna* Aita Sebastian Mendiburu dugu. Oiartzunen jaiotako Jesuita honek ospe handia dauka bere euskararen dotoretasunagatik. Bere testuak, bereziki bere eskutitz pertsonalak,⁶ irakurri ondoren, pentsa daiteke Cicero goitizena gustoko izango zuela, bizirik zegoela aditu izan balu, eta baliteke horrelaxe gertatzea Aita Villasantek *Historia de la Literatura Vasca* liburuan kontatzen baitu Azkoitiako zaldun batek entzun zionean predikatzen zur eta lur gelditu zela ez baituen uste euskaraz hain gauza sakon eta ongi adieraziak esan zitezkeenik eta hurrena esan zuen Mendiburuk botatakoak Cicerok berak latinez ez zituela hobeto esango.⁷

Baina, egia aitortzeko, hitz egiteko trebetasuna aparte utzirik, Mendiburuk ez du antz gehiegirik abokatu latindarrarekin. Azken honek bereziki epaitegietako erretorika lantzen zuen,⁸ jesuitak, berriz, sermoiak egiten erakutsi zuen hizkuntzarekiko

(1) J.A. Hernández Guerrero, M.C. Tejera, *Historia breve de la retórica*, Madrid 1994.

(2) J. Guillén, “Cicerón en España”, *Atti del I Congresso Internazionale di Studi Ciceroniani*, Roma 1961, II, 247-282; J.M. Núñez González, *El ciceronianismo en España*, Valladolid 1993; AA.BB., *Présence de Cicéron*, Caesarodunum xv bis.

(3) P. Boyancé, “Cicéron contre Cicéron”, *Revue des Études Anciennes* LI, 1-2, 1949, 129-138.

(4) O. Gigon, *La cultura antigua y el cristianismo*, Madrid 1970, 12-22 orr.

(5) I. Villoslada, E. Torregarai, “Euskararen Berri Onak eta kultura klasikoaren transmisioa XVIII. mendearen Euskal Herrian”, *Vasconia* 27, 1998, 53-59.

(6) P. Altuna, *Sebastián Mendiburu, Mendibururen idazlan argitaragabeak* (edizio kritikoa), Bilbo 1982, II. alea, 366-368 orr., ematen duenez, Aita Mendiburu gizon harroa zen eta bere burua predikatzailerik on bat bezala zuen.

(7) L. Villasante, *Historia de la Literatura Vasca*, Burgos 1979, 150 orr.

abilezia. Oso famatuak izan ziren sermoi horiek hain zuzen, gure lan tresna nagusia izan dira. Orain dela urte batzuk P. Altunak Loiolako Artxibategian gordeta zeuden batzuk edizio kritiko batean argitaratu zituen.⁹ Testu horien azterketari esker, Mendibururen hizlari ospea hobeto ulertu dugu, baita Ciceronekiko konparaketa ere.

Esan dugun bezala, bi idazleen arteko lotura nabarmena baldin badago batez ere erretorikaren erabilpenean azaltzen da ezaugarri hori. Mendiburu, aldagai askorekin bada ere, Antzinatean asmatutako hitz egiteko teknikaren oinorde zuzena da eta hori da Ciceronen pare egiten duena. Aldi berean, Mendiburuk tradizio klasikoaren transmisioaren katearen beste katanbegi bat osatzen du, publikoaren aurrean hitz egiteko ohitura mantentzen duelako, Antzinateko teknika berberekin kasu batzuetan.

Erretorikaren kanpo-egitura jarraitzeaz gain, Mendiburuk, bere sermoietan, Antzinateari buruzko informazio asko ematen du. Horretarako Antzinateko Historiaz baliatzen da, kasu gehienetan. Gainera, jesuitaren diskurtsoetan azaltzen diren gertaera historikoek erretorikaren funtzio klasikoetako bat betetzen dute: aztertu ditugun testuetan, kontara historikoak ez daude Antzinateko gizartea hobeto eza-gutzeko, bere helburua beste bat da —bizitzaren hezkuntzarako tresna baliogarriak izatea— *historia magister vitae*. Erabilpen mota hau Mendibururen helbururen ondorio zuzena da alde batetik, baina, bestetik, berak ikasitako iturrien eragina ere bada-la esan daiteke. Azken hauek lehenengo Kristautasuneko autoreak izatean, Elizako doktoreak etabar, beren garaiko ikuspegia erakusten dute eta, alabaina, Aita Mendiburuk XVIII. mendeko gizartearen hezkuntza moralerako erabiltzen ditu. Topatzen dugun desoreka ideologiko horrek, hau da, Antzinatearen pasarteak XVIII. mendeko diskurtsoetan aurkitzeak, tradizio klasikoaren aberastasuna erakusten digu eta Euskal Herriari dagokionez, bere transmisioaren historia kontatzen laguntzen digu.

Hau guztia argi eta garbi ikusten da, gure ustez, Aita Sebastian Mendibururen sermoietan edo berak eman zien izena erabiltzeko bere *Jai-igandeeetaco Eliz-iracurtzac*¹⁰-etan. Sermoiak erretorika erlijiosoan alorrean sar ditzakegu eta Euskal Herrian XVIII. mendean topa daitekeen erretorika mota bakarra dela onartu behar dugu:¹¹ sistema politikoak ez zuen hizlari treberik behar eta kritika guztiak, ematekotan, arlo poetikoetara murriztu behar ziren. Espainiako XVIII. mendeko monarkia absolutistak ez zuen onartzen kontrakotasun politikorik. Hori dela eta diskurtso politikorik ez egotea ulergarria da.¹² Hori gutxi balitz, garai hauetan kritika politikoa herejia erli-

(8) G. Achard, *Pratique rhétorique et idéologie politique dans les discours "optimates" de Cicéron*, Leiden 1981.

(9) P. Altuna, *Sebastián Mendiburu, Mendibururen idazlan argitaragabeak* (edizio kritiko), II ale, Bilbo 1982, edizio honetan P. Altunak argitaragabe zeuden Mendibururen lan batzuk ezagutzera eman zituen. Lan horiek hauek ziren: *Kristauren Dotrina, Igandeeetako irakurraldiak, Fest-egunetarako irakurraldiak, San Franzisko Xabierren bederatzuurrena eta Larramendiren zensurari erantzuna*.

(10) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 59 or.

(11) I. Villoslada, E. Torregarai, "Tradizio klasikoaren erabilpenaren bi ereduak XVIII. mendeko euskal erretorikan", *Oihenart* 15, 1997, 156-161 orr., Sarako Joannes Etxeberri jaunak idatzitako eskutitz bat euskal erretorika polikoaren adibide bat izan daiteke.

(12) E. Belenguer Cebriá, *Del oro al oropel. La hegemonía hispánica en Europa*, Barcelona 1997; J.H. Elliott, *La España imperial, 1469-1716*, Barcelona 1965.

jiosoarekin lotzen zen zuzenean, beraz pertsuasioak politikoa eta erlijiosoa izan behar zenez aldi berean, tresna onena sermoia zen.¹³

Predikazioaren ohitura Espainia osoan XVI mendetik aurrera zabaldu zen. Helburu nagusia erlijio herrikoa baztertzea zen eta Erromako ortodoxia lau haizetara zabaltea. Momentu honetatik aurrera, predikuek fedea ulertzeko modu kultaogo ekartzen zuten. Kulturaren behar honek tradizio klasikoaren errekurtsioa erraztu zuen, garai horretan kultura bilatzen zenean eredu klasikoetara jotzen baitzen. Predikazioari esker, beraz, tradizio klasikoaren ezagutza pixka bat gehiago zabaldu zen eta horren adibide zuzena Mendiburu da, bere sermoiak dotoreak izateaz gain, kultur erreferentzietatik baterik baitaude. Are bere garaiko beste predikatzailerik ospetsu batekin, Aita Agustín Kardaberaz hernaniarrarekin, konparaketa egiten denean, jesuita oiartzuarra gailentzen da¹⁴ Hala ere, XVIII. mendeko euskal misioetan Kardaberaz izan zen maitatuena eta herrikoiena,¹⁵ bere hizkuntza eta prestakuntza herriarengandik hurbilago zegoelako.

Iritzi horiek ez zuten, aitzitik, eragin handirik izango Mendiburuk bere buruaren gainean zeukan iritzi onean. Bere ustetan, oso predikatzailerik ona zen “*Quando me acuerdo de las demostraciones, que hizieron conmigo los de S. Sebastian, quando concludida mi misión de 1745 sali de allí, se me cae la cara de vergüenza; pues, aunque fuera santo, no podía haver visto maiores*”¹⁶ edota “*En la de Azcoitia, que hizè à petición de su buen tio de V.R., y del Vicario, que en persona la solicitò por dos veces con beneplacito de Villa y Cavildo, ninguno de la gente distinguida del lugar dejò de asis tir à los sermones dia alguno, como no fuese por indisposición, ò viage*”.¹⁷ Komenzimendu horrek bultzatu zuen Mendiburu bere predikatuak idaztera beste apaizentzat baliogarriak izateko: “*Esanquizun, arazo ta neque orrelacoetatic Eliz-jaunac ateratzegatic, bada, eguin dut librua sermoiez ez baicic iracur-aldiz edo discursoz betea, ta beren lan andiraco onen laguntza nai dutèn Eliz-jaunac asqui dute jai edo igande vezperatic urrengo eguneco iracur-aldia bein edo bitan iracurtzea ta leitzea,...*”¹⁸ Beraz, bere sermoiak eredu garrantzitsuak zituen. Eta halakoxeak dira, zalantzarik gabe, oso ondo idatziak egoteaz gain, kultura klasikoaren zabalkundea ezagutzeko tresna ezin hobea dira eta.

Esandako guztia kontuan harturik, ondo ikusi dugu gure lanaren helbururako Aita Mendibururen sermoigintza aztertzea oso aproposa delako aipamen klasikoek jositako egotean. Diskurtsoen asmoa didaktikoa izanez, tradizio klasikoaren transmisioaren tresna paregabeak bihurtzen dira eta hori da guri gehien interesatu zaiguna. Hurrengo orrialdeetan transmisio horren hiru atal nagusiak aztertuko ditugu: pentsamolde klasikoaren eragina sermoien egiturari, iturri klasikoaren erabilpena eta Antzinateko Historiaren funtzioa erretorika erlijiosoa.

(13) R. García Cárcel, “Felipe II. Martillo de herejes”, *Historia* 1998, 88-93 orr.

(14) J. Etxaide, “Aita Mendiburu”, *Egan* 1957, 5-6, 257-281 orr.

(15) J. Goikoetxea, “Kardaberaz, euskal gizona eta euskal apostu”, *Kardaberaz aitari omenaldia*, Donostia 1971, 47-48 orr.

(16) P. Altuna, *op. cit.*, II, 369 or.

(17) P. Altuna, *op. cit.*, II, 370 or.

(18) P. Altuna, *op. cit.*, I, 54 or.

1. Pentsamolde klasikoaren eragina

Sermoi en egitura

Ikerketa honetan aztertu ditugun testuek igandeetan irakurtzeko sermoi bilduma mardula osatzen dute. Lehenengo momentutik Aita Mendibururen helburua zehatza da, entzuleen artean fedea suspertzea. Ez da hori, hala ere, gure ustez, helburu bakarra, testuak ondo aztertu eta gero, asmo didaktiko argia ere nabaritzen baita: “*Ez dà, bada asqui hitzez ta expañez Jesusen videan sarcea ceruan sarceco; lanez, nequez ta penitenciz sartu behar dà Jesusen videan cerura igan nai duèn fededunac...*”¹⁹ Sermoi en bidez, Aita Mendiburu irakasle bihurtzen da eta bere irakasgaiak ez dira Eliza katolikoaren doktrina zabaltzera mugatzen, izan ere, horiez gain, igandeetako irakurteta hauetan mezu moralarekin batera portaera sozialaren arau zuzenak ematen ditu oiartzuarrak: “*Orrà senar-emazte biac bat eguinic vicitzeco ta Jangoicoari atseguin eguitemo eguin behar dute-na: elcarri beti atseguin eguitema, gogoaren borcha noizbait eguinen badute ere*”.²⁰

Gizarte hezkuntza hau bizitzaren atal nagusietan erreparatu egiten du Mendiburuk: lana, ezkontza, festa, etabarreko gauzak baloratzen ditu jesuitak eta proposamen zehatzak ematen ditu horiek guztiak Jaungoikoaren onarpenean egiteko. Kasu batzuetan politikaz ere aritzen da, sistemaren baliagarritasuna behin eta berriro baieztatuz. Hitz gutxitan esateko, mendibururen sermoiek bizitzaren eredu orokor bat ematen dute, non erlijioa gida eta jarraitzeko bide bakarra den: *Guizonaren guberna dà beraren ezagunza ta Jaungoicoaren Leguea*,²¹ eta *Bai, Jaungoicoac nai duena guc eguitema ta hau guc Jangoico berac nai duèn videz ta Jesusi garraicola zucenqui eguitema dà gure eguitemo andia*.²²

Sermoi en gagozkielarik, helburu horiek izatea ez da harritzekoa. Mendiburuk seriotasun osoz hartzen du predikatzaile lana eta garaiko beste autoreen sermoietan ez bezala bere hitzetan indar handia aurkitzen dugu, batzuetan erasokorra ere bihurtzen da, mehatxugarria:²³ *Saia zaitecen, bada cere lan òn orretara ta daguizun aldi oro obequi ta bein ere enoiatu bague, jaquin behar dezu bere edo besteren escuz Jangoicoac igorcen ta vidalcen dizquitzun neque ta tentaldi guciac, òna bazara, obe zaitecen izaten dirala; edota, Ab, nere jangoico maitea ! ni naiz becatari izugarri zure etsai andi orietatic bat; bada nere-ac ni galceco asqui expalira bezala, neretu dirut, nic videan eman ta, bestec eguin dituèn becatu guciac gatic zure etsai guzitz izugarria naiz ni*.²⁴ Ez dugu ahaztu behar irakurtaldi hauek pertsuasiorako tresna izan behar zutela. Mendibururen erretorikaren indarra oso nabaria da, gure ustez, kasu batzuetan sasoi hori plastikoa bihurtzen da, ia posible baita irakurlearen imaginazioan jesuitaren irudia ikustea bere argudioak pasio itzelarekin defendatzen.²⁵

(19) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 94 or.

(20) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 184 or.

(21) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 199 or.

(22) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 154 or.

(23) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 230 or.

(24) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 142 or.

(25) L. Villasante, *op. cit.*, 150 or., Villasantek hau adierazten digu Mendibururen predikazio formari buruz: “*De cuerpo alto y bien formado, de gallarda presencia, de excelente gesto al perorar*”

Kemen hori askotan keinu-hizkuntzari esker adierazten zuten hizlariak. Adibidez, Aita Kardaberaz oso famatua zen bere sermoien sutsutasunagatik, non deigarriena izaten omen zen hizlariaren jokaera.

Predikatzaileen tresna nagusia hitza izanik garrantzitsuena ez da, hala ere, adierazitakoa nola esaten den, zer esaten den baizik, hau da mezua bera. Mezua testu idatzian garatu behar da eta bertan egileak argudioak lotzeko trebetasuna erakutsi behar du. Beraz, testuak barne egitura sendoa behar du pertsuasio tresna izateko.

Aita Mendibururengana itzuliz esan behar da bere sermoietan egitura berbera erabiltzen duela behin eta berriro. Estiloaren ikuspuntutik aberastasun nagusia euskal hiztegiaren aniztasunean datza eta ez egituran.²⁶ Testuen egitura antzekoa da aztertu ditugun sermoi guztietan, gure ustez arrazoia didatikoa da, jesuitak entzuleek edo irakurleek ezagutzen dituzten egiturak erabiltzen ditu testuaren atentzioa mezutik ez desbideratzeko. Publikoak espero duen sermoi egitura jasotzen du eta, horregatik, oso ulergarri gertatu behar zitzaion. Mendiburuk eredu tradizionala jarraitzen du sermoigintzan, besterik gabe. Erretorika erlijiosoa ez zen toki aproposena joko estilistiko berriak asmatzen hasteko.

Sermoien egitura oso ezaguna zen fededun katolikoentzat. Mendiburuk horrela erabiltzen du: hasieran Ebanjelio Berriko parabola bat kontatzen du, Jesusen bizitzaren gertaera bat: jaiotza, bataioa, mirariren bat. Bakoitzak proposamen moral zehatz bat erakusten du. Gero, hurrengo bi edo hiru ataletan jesuitak argudio hori garatzen du. Garapen hori bi modutan egiten du, alde batetik jendearen fedea astintzen saiatzen da. Horretarako aditz inperatiboak, esklamazioak, eta galdera zuzenak erabiltzen ditu: *Adi zazu ta ecusico dezu;*²⁷ modu honetan fededunen eta Jaungoikoaren arteko komunikazio zuzena ezartzen saiatzen da publikoak Jaungoikoaren eskaerak zuzenean senti ditzan. Bestetik, Jaungoikoaren nahia betetzeko bidea erakusten du Mendiburuk: *Ometaraco videa ta asiera dà ecusi dugùma.*²⁸ Lan hori jesuitak eredu bidez egiten du, historiaren ereduak hain zuzen ere, gehienak antzinatek ekarritakoak. Eredu horiek goi ereduak izaten dira, errege eta printzeak askotan. Hauen bidez, predikugileak emulaziorako gaitasuna iratzarri nahi du. Lehenengo Jesusen portaera erakusten zaigu, gero beren parekoena eta azkenik, ikusten dugu jokaera hori guretzat ere zuzenena dela guk ideal hori imitatzen saiatu behar dugularik. Hori dela eta, ez da harritzekoa sermoi askoren artean aurkitu dugun parekotasuna. Mendibururen bizitzarako arau nagusiak gutxi eta estuak baitira.

2. Iturri klasikoen erabilpena

Sermoei buruz hitz egiten ari garenez gero, ezinbestekoa zaigu jesuiten iturri nagusia hemen aipatzea eta hori Ebanjelioa da, noski. Hau da Antzinatek zuzenean iritsi zaigun liburu ospetsuena eta ezagunena. Baina ez da gure asmoa hemen Mendibururen iturri biblikoak aztertzea, guri gehiago interesatzen zaizkigu *iturri osagarriak* deitzen ditugunak, hau da, Ebanjelioko parabolak ilustratzeko Mendiburuk

(26) R.M. Azkue, "Mendibururen adizkiak eta idaztanka", *Euskera* IX, 1928, 124-183.

(27) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 341 or.

(28) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 92 or.

aukeratu dituen bestelako iturriak, eta batez ere bere aipamenak nondik ateratzen dituen bilatu nahi dugu eta nola ezagutarazten dituen.

Dakigunez, Biblia edo Ebanjelioak ez ziren predikatzailen eskuliburu bakarrak sermoiak prestatzeko. Bazeuden bestelako liburuak apaizari diskurtsoak prestatzen laguntzeko. Gehienak Elizako doktoreen liburuak dira, liburu zuzenak beraz, agintari erlijiosoek onartzen zituztenak. Mendiburuk aipatzen ditu batzuk zerrenda luze batean: *Areopagoco San Dionysioc, Antiochiaco Martyr San Ignacioc, Martyr San Justinoc eta San Ireneoc, Martyr ta Obispo San Hypolitic, Neocesareco San Gregorioc eta San Cyprianoc, San Atanasioc, San Efreneoc, San Basilioc, San Epifanioc, San Juan Chrysostomoc, San Maximoc, Aita Santu San Leonec, San Pedro Chrysologoc, Theodoretoc, San Fulgencioc, sinaco Athanasioc, Andres Cretarrac, Jerusalemendar Esichioc eta Toledoco Arzobispo andi San Ildefonsoc.*²⁹

Eliz iturrien erabilera ez du Mendiburuk bakarrik egiten, garai hartan ohitura zabala zen eta guk, gutxienez, Aita Kardaberazzen obretan ere aurkitu dugu.³⁰ Elizako autoreak erabat fidatzekoak dira eta beren izenak askotan azaltzen dira, alde bate-tik esaten ari denaren egitasuna eta balioa frogatzeko, eta bestetik entzuleari iturri zuzenen berri emateko, esandakoak sinesgarriagoa egiteko eta zalantza kasuetan kontsultatu behar ziren iturriak direla adierazteko. Sermoi egileek elizako doktoreen izenak behin eta berriro errepikatzen zituztenean, entzulearen gogoan geratzeko asmoa zuten: "*Hau eguiten badugu*" dio S. Juan Damastarrac...;³¹ "*Eta ecin arqui diteque*", dio S. Buenaventurac...³²

Mendibururen sermoietan azaltzen diren izenak zenbatu eta gero, gorago transkribatu dugun zerrendan ateratzen diren idazleez gain San Agustin azaltzen da. Aipatuenak eta Jesuitaren iturri nagusiak, zalantzarik gabe, San Juan Krisostomo eta San Agustin dira. Biak Antzinate Berantiarren autoreak dira, IV. mendekoak, eta biak kristauak. Bi autore hauek osagarriak kontsideratzen dira garai hartako gizartea ezagutzeko, Krisostomo Ekialdeko Historiarako tresna ezinhobe gisa, eta San Agustin berriz, Mendebaldeko Historiaz aritzean. Edonola, bi autore hauen erabilerak esan nahi du Mendiburuk Antzinate klasikoaren iturri zuzenak ezagutzen zituela eta bere sermoietan transmititu dituela: "*Beguir, bada*", dio S. Juan Chrysostomoc...;³³ "*Cein dirala uste dezu*" dio S. Juan Chrysostomoc...³⁴

Bi autore horiek oso ezaugarri berezia dute komunean, beren garaian biak oso hizlari onak izatearen ospea merezi izan zuten, erretorikako maisuak, hain zuzen ere. Krisostomo hitzaren etimologiak —grekeraz urrezko ahoa esan nahi du— San Juanen trebetasunaren berri ematen digu. San Agustin, beste aldetik, Cicero kristaua bezala ezagutzen da. Beraz, bi sailduak hizlari berrientzako maisu aproposenak izan dira betidanik. Biek biltzen zituzten bertuteak, alde batetik, Antzinatearen erretori-

(29) P. Altuna, *op. cit.*, II, 17 or.

(30) I. Villoslada, E. Torregarai, "*Euskeraren Berri...*", 55 or.

(31) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 386 or.

(32) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 237 or.

(33) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 377 or.

(34) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 271 or.

karen teknika menperatzeak eta, bestetik fede kristauaren pertsonaia ospetsuak izateak, predikatzaile guztien eredu biribilena bihurtzen zituzten.³⁵

Asko eta asko dira Mendibururen aipamenak bi saindu hauen jakinduriari buruz, leku anitzetan agertzen baitzaizkigu bi sainduen pentsaera eta esaldiak: *diabolus... à minimis plerumque incipit, et ad majora gradatim perducit*.³⁶ Dena den, ñabardura bat egin behar dugu iturri hauen erabilpena hobeto ulertzeko: ez dakigu Mendiburuk bi saindu hauen obrak zuzenean ezagutu zituen ala hauen obretatik ateratako pasarteekin egiten ohi ziren bilduma batetik irakurri zituen, ohi zen bezala predikatzaileen artean.

Esan bezala Mendibururen kasuan ez dugu ezagutzen bildumarik erabili zuen. Badakigu bestela, beste teknika mota ez zuzena erabili zuela, gustokoa zuen adibidea edo esaldia beste sermoi batetik kopiatzea. San Agustinen kasuan, behintzat, Mendiburuk berak halaxe aitortzen digu: *Hau guri adiracteco dà S. Agustiñec edo omen icenean besteren batec sermoi batean esaten duena*.³⁷ Kasu honetan, Antzinatearen idazle baten transmisio ez zuzenaren aurrean egongo ginateke.

Mendiburuk Antzinate kristauaren autoreak erabiltzeaz gain, autore paganoak erabiltzen ditu, autore bakarra, hobeto esanda: Plinio Zaharra *Naturalis Historia*-ren, I. mendeko autorea.³⁸ Plinio Zaharra, Ciceronekin batera, Antzinateko autore arrakastatsuenetarikoa bat izan da betidanik tradizio klasikoaren transmisioaren historian eta euskal autoreen artean maiz erabilia. Beharbada, bere obraren orokortasunak, historia, geografia, arte eta abarreko bilduma bat izanik, bere arrakastari lagundu dio mendeetan zehar. Erraza da bere orrialdeetatik gai askori buruz adibide ugari ateratzea eta bere erabilgarritasuna eta bere iraunkortasunaren gakoak aniztasun horretan dautza.³⁹

Ikusi dugun bezala Mendiburuk erabiltzen dituen autore gehienak latindarrak dira edo grekoak, baina latinera itzuliak.⁴⁰ Latina, Erromako Inperioaren garaian zibilizazioaren hizkuntza bilakatu zen, latinak mundu zibilizatua mundu barbarotik aldentzen zuen, bien arteko muga zeharkatzeko hizkuntza ezinbestekoa zelarik.⁴¹ Kristautasunaren etorrerarekin latin-zibilizazioa bikotea, hirukotea bihurtu zen eta bi horiei kristautasuna gehitu zitzaien. Latinak kultur hizkuntzaren prestijio hori gorde zuen, batez ere elizaren hizkuntza zelako.

Mendibururen sermoietan latinezko esaldi ugari aurkitzen ditugu: *haec, dixit, Quirites, sunt veneficia mea*. Latinaren erabilerak, gure iritziz, mezua indartzeko funtzioa beteko luke. Argudio horrek indarra hartuko luke ikustean, latinezko esaldia- ren atzetik itzulpena datorrela. Beraz, hizlariak ez du espero entzuleek latina

(35) L.D. Reynolds, N.G. Wilson, *Copistas y filólogos*, Barcelona 1995, 42-59 orr.

(36) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 213 or.

(37) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 223 or.

(38) Plinio Zaharra, *N.H.* 18, 6, *vid.* P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 210-211 orr.

(39) J. Bayet, *Historia de la literatura latina*, Barcelona 1985, 351-353 orr.; Ch. Mouchel, *Cicéron et Sénèque dans la rhétorique de la Renaissance*, Marbourg 1990.

(40) L.D. Reynolds, N.G. Wilson, *op. cit.*, 117-119 orr.

(41) B. Rochette, "Grecs et Latins face aux langues étrangères. Contribution à l'étude de la diversité linguistique dans l'antiquité classique", *Revue Belge de Philologie* 73, 1, 1995, 6-16 orr.

ezagutzea, baina, hala eta guztiz ere, hizkuntza hori erabiltzen du. Arrazoia, dudarik gabe, autoritatearena da, horrela sendoturik azaltzen baita hizlariaren jakintza maila eta esaten duenaren balioa.

3. Antzinateko historiaren funtzioa erretorika erlijiosoan

Historiaren erabilpena Aita Mendibururen sermoietan

Eredu historikoak funtsezkoak dira Mendibururen sermoietan. Gehienetan, gure ustez, hauek osagarria betetzen dute Jesusen parabolaren ulermenari lagunduz. Zentzu batean, eredu hauek espiritualitatea eta errealtatearen arteko “zubi” bat bezala ikus ditzakegu. Izan ere, Jesusen eredia, Jaungoikoaren semea izanik, urrutiegi zegoen entzuleentzat, baina Mendibururen aipamen historikoen protagonistak, nahiz eta nagusiki errege eta erreginak izan, gizakion bertute eta akatsak erakusten dituzte. Pertsonaia historikoen bizitzatik ateratako adibidei esker, Mendiburuk erraz ematen du behar duen pausua bere entzule edo irakurleen eguneroko bizitzara gerturatzeko.

Beraz, Aita Mendiburuk Historia erabiltzen du bere eskuizkribuetan, baina bera ez da historiagilea eta erabiltzen dituen iturriak, beharbada Plinio Zaharraren kasuan izan ezik, ez dira historikoak. Hala eta guztiz ere, XVIII. mendeko historiaren zabal-tzaile bezala aipa dezakegu, berak eskaintzen dituen kontraerak publikoaren gogoan geratzen baitziren.

Historiagile baino gehiago jesuita oiartzuarra moralista bat izan zen.⁴² Bere garai-ko Euskal Herriko intelektual erlijioso asko bezala bere obraren helburu nagusia gizartearen heziketa morala izan zen. Horregatik, gure iritziz, Mendiburuk sermoi hauetan egiten dituen aipamen historikoak, Historian baino, bizitza eredugarrien alorrean sartu beharko genituzke. Ikuspuntu honetatik ez genuke hitz egin behar Mendibururi buruz historiagile gisa, baizik eta moralista bezala. Hori da ondoriozta dezakeguna bere sermoietan Historiaren erabilpena aztertu ondoren. Mendiburu moralista bezala ikusten badugu, Ciceronekin antzekoagoa baino, Antzinatearen beste autore batekin erkarriagoa izango litzateke, Plutarkorekin alegia. Idazle grekoak ere historia helburu moralarekin erabiltzen baitu bere filosofia obretan.

Historia eta moralaren arteko lotura ez da euskal jesuita honen orijinaltasun bat, noski. Zientzia hitza historiarekin harremanetan sartu baino lehen historiarekiko joera moralista hori arrunta zen. Historiaren lehenengo helburua izango zen gizartearen eredu zehatz bat proposatzea eta horri eutsi gehiegi aldatu gabe. Bizitzarako eredu onak zaharraldian, Historian, zeuden eta etorkizunean bakarrik eredu zahar horren dekadentzia zegoen. Horregatik, ereduak gizartearen jarraipenerako erabiltzen ziren; hauek ziurtatzen baitzuten gizartea zegoen bezala mantentzeko beharrezkoak ziren portaeren jarraipena.

Berez, historia eta moralaren lotura Historia bera jaiotzean dago eta Antzinateko idazle klasikoaren obretan nabaria da pentsamolde hau. Hori dela eta ez da harritzekoa ideia hau Mendibururen sermoietan aurkitzea. Lehenengo eta behin, jesuitaren pen-

(42) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 54 or.: “*Eliz-jaun beren eguiteco bereraco orra orain berriro eguiñac Ebanjelio berei dagozten iracurtz ta iracur-aldi erederaz Sermones edo Discursos morales esaten diranac.*”

tsamoldea bere hezkuntzan oinarrituta dagoelako eta hura, aldi berean, hezkuntza klasikoaren oinorde zuzena baita. Mende askotako oinordetza da eta oso aldatuta dago, baina azken finean jesuiten hezkuntzan hezkuntza latindarraren oihartzunak aurki daitezke. Mendiburuk historiarekiko daukan ikuspegi moralak goian aipatu ditugun iturrien erabilpenen eragina jaso zuen. Hori dela eta, jesuitaren sermoietan ikusten dugun historiaren funtzioa, San Juan Krisostomo eta San Agustin beraiek bere sermoietan historiari ematen dioten funtzio berbera da. Mendiburuk bere iturriak, bere maisuak, imitatzen ditu, besterik gabe.

Moralaren garrantzia Historiaren gainetik argi ikusten dugu Mendibururen ereduak banan banan aztertzean. Orduan, konturatzen gara historiagileek erabiltzen dituzten oinarritzko bi zutabeak gutxi merezi dutela predikatzailearen aldetik. Zutabe horiek Herodotoren "historiaren begiak" dira, hau da, kronologia eta geografia. Bi elementu hauek funtsezkoak dira testu historikoaren eraketan eta beren presentziak testuaren neurri historikoa ematen digu.⁴³

Esan bezala, Aita Mendibururen sermoietan, gertaera edo aipamen historiko asko agertzen zaizkigu. Beren balio historikoa neurtzeko kronologiaren eta geografiaren erabilpenari buruz jardungo dugu hasieran.

Kronologiari dagokionez, mendiburuk bi datazio forma erabiltzen ditu, bata oso zehatza, hau da urtea ematea, eta bestea, zabalagoa, zehaztasunik gabekoa. Lehenengo kasuan predikatzailea oso zuzena da, gertaeren data zehatzak eskaintzen baitizkigu: *1640garren urtean...*⁴⁴ Pasarte hauetan gehienetan historia hurbileko gertakizunekin topo egiten dugu. Honek, beharbada, autorearen zehaztasuna justifikatuko luke, bere publikoak ezagutuko zuelakoan zegoelako. Dena den, baditugu beste kasu deigarriak ere, Antzinatean kokatzen diren kontakizunak oso zehazki adieraziak kronologiari dagokionez: *Bi mill urtez...*; *Mill tà zortzi eun urteren inguruan...*⁴⁵ *Mill tà zazpi eun urte dà hau bera hitzez tà plumaz adirazten digutela Elizan izandu diràn Doctore tà guizonic jaquintsu andienac...*⁴⁶

Ez da ohitura hori, ordea, gehien aurkitzen duguna sermoietan. Erabilienak, zalantzarik gabe, kronologiarik gabeko aipamenak dira: *aldi hartan eguiña*,⁴⁷ *guerran cebillen aldian*,⁴⁸ *dembor orietan*.⁴⁹ Askotan erreferentzia kronologikoa pertsonaiaren jatorri geografikoaren bidez egiten da, "*bada agui-guertatzen zaie ceruco irabanz beretan, lurreco batean Furio Cresino ceritzan erromatar bati guerta aguitua*".⁵⁰ Hura aipatzean gertaeraren zahartasuna ziurtatzen baita.

Konklusio moduan esan behar dugu konturatu garelako jesuitak kronologia zehatzak ematen dituela Eliza edo Jaungoikoarekin lotuta dagoen informazioarekin.

(43) F. Châtelet, *El nacimiento de la Historia*, Madrid 1985, 59-113 orr.; J. Alsina, *Los grandes períodos de la cultura griega*, Madrid 1988, 23-62 orr.

(44) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 256 or.

(45) P. Altuna, *op. cit.*, II. alea 9-10 orr.

(46) P. Altuna, *op. cit.*, II. alea 17 or.

(47) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 84 or.

(48) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 121 or.

(49) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 358 or.

(50) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 211 or.

Beharbada, teknika hau zabaldutako informazioari egitasun handiagoa emateko erabiltzen du. Bestelako kasuetan, informazioa zehaztasun kronologiko gutxirekin ematea jokaera ulergarria da Mendibururen aldetik, berriro gogora ekartzan badugu testu hauetan historiaren erabilpena erabat morala dela. Horren ondorioz, datek ez dute garrantzi handirik, gertaerak adibide hutsak baitira eta, ikuspuntu horretatik, unitbertsalak, berdin dio garaiari, errepresentatzen dutena, alperkeria, edo zintzotasuna esate baterako, betidanik existitu diren akats eta bertuteak baitira.

Beraz, kronologiak informazio handia ematen digu sermoietan historiaren erabilpenari buruz. Data egotea ala ez egotea erabakiorra da testuaren zentzua hobeto ulertzeko eta bere balio historikoa neurtzeko.

Antzeko gauza gertatzen da geografiarekin. Aipamen geografikoek informazio handia ematen digute autoreari buruz. Mendiburuen lanak ikusi ondoren esan dezakegu, jesuitak bere garaiko geografia ondo ezagutzen zuela edo behintzat geografiarri buruzko interesa bazuela. Ematen dituen herrietako zerrenda luzeak ez dira beste autoreetan aurkitzen. Beharbada Plinio Zaharraren obraren eragin zuzena antzeman dezakegu. Dena dela, orokorrean, jesuitak bere garaiko herri nagusiak ezagutzen dituela, zalantzarik gabe baieztatu dezakegu.

Adibideak kokatzeko orduan ere zehatza izaten da kasu gehienetan. Gertaeren kopuru handiena Erroma hirian kokatzen da. Horrela ez denean, predikatzailerak informazio txiki bat luzatzen digu: *Persico erregea, Indico bazter...*⁵¹ Erroma hiria ere deskribatzen digu, hiri handi baten irudia gogora ekarriz: *Erromaco jauregui ederrac, cale osoetaco echeac...*⁵²

Kasu bakar batean bota dugu faltan zehaztasun geografikoa. Marko Antonio eta Trajanoren istorioa kontatzean.⁵³ Bertan ez dago leku erreferentziarik. Arrazoia praktikoa izan daiteke nagusiki, kontatera honetan bi erromatarren alde militarra goraitpatzen du Mendiburuk, batez ere beren soldaduekiko harremana. Kasu honetan kokapenak ez du garrantzi handirik, nahikoa da jakitea protagonisten jatorria eta biak erromatarrak direla aipatzea.

* * *

Esan bezala, sermoi gehienetan Mendiburuk moralistaren jarrera hartzen du eta Historia bere asmo didaktikoaren laguntzaile bezala hartzen du bakarrik. Hala ere, testu bakar batean, predikatzailerak historiagile moduan agertu zitzaizun. *Ascensio egu-neci iracur-aldia* edo Igone eguna ospatzeko sermoia prestatzen du honako gai honekin: *Erregue dà Jesus, ta betico Erregue*. Sermoi honen lehenengo atalean hurrengo lerroetan kopiatu dugun testu esanguratsua agertzen zaigu:

Munduco erreinu ta imperi andien ta bortitzenetatic bat izandu cèn Syritar ta Babilondarrena, ta mill ta sei eun urtez ta elcarren ondotic aren jabe ta erregue berroguet guizon izan arte gucian iraun bazuen ere, bucatu cèn azquenean ta joan cèn Meditar erregueen escura. Leneco bere erregueen escuan baño dembor aguitz labu-

(51) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 222 or.

(52) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 83-84 orr.

(53) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 188-189 orr.: "Marco Antonio eta Tranajono ceritzan Emperadore andiac..."

rragoan egondu cen Meditar erregueen escuan; orien escutic joan cèn iguesi erregue Persitarren escura. Persitarren escutic igues eguin zuèn laster Macedonico erregue Alexandro andiaren escura, ta hau ill ta onèn escutic erori ta ausi cèn anitz zati-tan ta guelditu cèn zati bacoitza Alexandro beraren soldaduen baten escuan sar-tua.

Zati orietatic cembaitec eta beste anitzec eguin zuten güero Erromatarren errei-nu ta imperio andia. Hau ere anitz urte baño len eguin cèn bi zati ta zati bata guelditu cèn Italian ta beste zatia Constantinoplan. Constantinoplaco imperi zatiac izandu cituen bat bestearen ondotic oguei ta amabost nagusi edo emperadore, cembait beren tronutic viciric quenduac eta beste cembait izurriz, expatez edo gaiz-quiago illac, eta orain arquitzen dà Turcoaren atzapar gogor-eån.⁵⁴

Testuaren hasieran Babiloniako Inperioaren kronologia zehatza ikusten dugu *mill ta sei eun urtez...* Gero, besterik gabe, Mendiburuk Antzinateko inperio historiko nagusien bilakaera erakusten digu. Babilonia ondoren, munduak Persiarren nagusitasuna ezagutu zuen, hauek Alexandro Handiak garaitu zituen, baina inperio hau bere heriotzaren ondoren oinordekoen artean zatitu zen. Azkenean Erromako Inperio mediterranea aipatzen da eta bere azkeneko zatiketa Mendebaldean eta Ekialdean.

Argi dago zerrenda horretan Historiaren ikuspegitik gertaera nabari batzuk falta direla. Adibidez, Greziako zibilizazio hiritarra, *polis*-en mundua (Atenas edo Espartakoa) ez da inondik ere agertzen. Greziari buruzko berri bakarra, Alexandro Handiaren inperioaren protagonismoa da, Persiarren inperioaren porrota errege mazedoniarraren erasoan ondorioz gertatu zelako.

Baina testuaren elementu interesgarriena, gure iritziz, bere barnean somatzen dugun ikuspegi ideologikoa da. Mendiburuk Jesusen erreinuaren betikotasuna eta Lurreko inperioen laburtasuna kontrajartzen ditu. Eta gai hori hain zuzen ere, inperioen erorketa edo inperioen *aeternitas*, antzinateko pentsaera politikoaren kezka nagusienetariko bat izan zen. Inperioen iraupena bermatzea pentsalari guztien kezka nagusi bat izan zen, horregatik adibidez, Polibio historialari greziarraren obra historikoa hasten da Erromaren inperioa goraiatzeko, bere ustez, eta greziarren kasuan ez bezala, erromatarrek beren inperioa mantentzeko behar zuten oreka lortu zuten. Honek Hiriaren boterearen betiko iraupena ziurtatuko lukeela uste zuen megalopolitarrak. Dena den, ideia hori ez zen jaio K.a.ko II. mendean, aldez aurretik antzeko formulazioak aurki daitezke Greziako historialari eta filosofo askoren testuetan. Atzean beti Historia zikliko edo historia borobilaren pentsaera agertzen zaigu. Teoria horren arabera, inperioek, Historiak bezalaxe, gizakien antzera ziklo bat betetzen dute, jaiotzak, heldutasunak, dekadentziak eta heriotzak elkarri jarraitzen diote. Historiaren garapenari buruzko pentsamolde hau Antzinatearen pentsamendu historiko guztian nagusitzen da.⁵⁵

(54) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 342 or.

(55) J.W. Swain, "The theory of the four monarchies, opposition history under the roman Empire", *Classical Philology* 35, 1940, 1, 1-21 orr; F. Gascó, "La teoría de los cuatro imperios. Reiteración y adaptación ideológica. Romanos y griegos", *Habis* 12, 1981, 179-196 orr.

Horrenbeste gogorekin bilatzen zen boterearen iraunkortasunaren etsai handiena, *scholè-otium* famatua dugu. Dakigunez, *otium* honek, ezer ez egite honek, gizarte militar baten ohiturak islatzen ditu. Soldadua behin eta berriro gerran aritzen ez bada gizarte mugiarazten duen sasoa galtzen da. Horren ondorioz gizarte erosotasunean kokatzen da eta hasierako bultzada erabat galtzen da. Horrela, dekadentziaren bidetik jotzea ezinbestekoa da. *Otium*-a, hasieran, Ciceronen obretan, bakoitzak zuen denbora librea kulturaren sakontzeko momentua zen.⁵⁶ Gero, denboraren poderioz eta dekadentziaren ideiarekin loturaren eraginez, alperkeriaren akatsarekin identifikatu zen.⁵⁷

Kristau pentsalariak historiaren ziklotasunaren ideiak Jesusen erreinuaren etorreraren itxaropenarekin ordezkatu zuten. Hemendik aurrera historiaren ideia ez da ziklikoa, bazik eta lineala, beti Jesusen erreinuaren etorreraren zain. Hala eta guztiz ere, eta tradizio klasikoa bere osotasunean transmititzen zen neurrian, inperioen dekadentziari buruzko ideiak mantendu ziren oso erabilgarriak zirelako Jesusen erreinuak proposatzen zuen betikotasunarekin konparatzeko. Erresuma historikoak ez bezala Jesusenak betirako izan behar zuen. Modu honetan iritsi zaigu Mendibururen pentsamoldea sermoi honetan. Berriro aipatuko dugu jesuitaren iturri nagusiak San Agustin eta San Juan Krisostomo izanik, ez gaituela harritu behar halako eraginak. Kasu honetan duda izpirik gabe baieztatu dezakegu Mendiburuk pentsamolde klasikoa jarraitu duela.

Antzinateko Historia Aita Mendibururen sermoietan

Aita Mendiburuk bere sermoietan garai guztietako adibide historikoak erabiltzen ditu. Hau nabaria da nagusiki sailduen bizitzetako dedikatutako alean. Garai guztietako sailduak agertzen direnez aipamen historikoak ugariak dira. Baina, bestelako sermoietan ere bere garaikideen gertaerak topatzen ditugu edo garaikideak ez badira ere, XVI. eta XVII. mendeak dira.⁵⁸ Hauek gehienetan Espainian gertatutako kontakizunak izaten dira. Beharbada modu honetan predikatzailea entzule-irakurleekin gertutasun bat bilatzen ari zen.

Dena dela, Mendiburuk sermoietan erabiltzen dituen adibide historiko gehienak Antzinatean kokaturik daude; Goi Erdi Aroko edo godoen garaiko istoriotxo pare bat izan ezik,⁵⁹ beste guztiak mundu klasikoan edo Ekialde hurbilean kokaturiko gertaerak dira.

Mendibururen testuetan agertzen zaigun Antzinatearen irudia oso berezia da. Lehenengo eta behin Grezia klasikoaren adibiderik ez da inondik ere azaltzen. Greziari buruzko aipamen bakarrak Mazedonian kokaturik daude eta espero izateko zen bezala Alexandro Handiaren erreferentzia zuzenak dira. Baina Atenas hiri famatua ez

(56) J. Dangel, "L'*otium* chez les Latins de l'époque républicaine", *Les loisirs et l'héritage de la culture classique*, Bruxelles 1996, 229-239 orr.

(57) P. Naudin, "*Otium* profane et retraite chétienne chez quelques auteurs français du XVIIIe siècle", *Les loisirs et l'héritage de la culture classique*, Bruxelles 1996, 604-614 orr.

(58) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 197-198 orr.

(59) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 184 or.

dugu inondik ere aurkitzen. Hizkuntzarekin gertatzen zen bezala Ekialde grekoa Mendibururentzat ez da historia erlijiosoan existitzen.

Berezitasun hau ez da Mendibururen orijinaltasun bat, bere garaiko euskal auto-reen obretan gauza bera gertatzen da. Adibidez, *Kardaberazen Euskeraren Berri Onak* obran ere Mendebalde nagusitzen da. Bestelako sermoietan Greziari buruzko aipamen bakarrak filosofo famatuena hitzak izaten dira, Aristotelesenak nagusiki. Baina oro har, Greziaren Historia ez da ezagutzen. Mendebaldearen eta Ekialdearen arteko haustura XVIII. mendean oraindik nabaria da. Jakina da Inperio erromatarren bi zatien arteko lehia gogorra egon zela mundu klasikoaren oinordetza politikoa eta batez ere kulturala, zeinek ordezkatuko zuen erabakitzeke.⁶⁰ Lehia haustura bihurtu zen XV. mendetik aurrera, Ekialdea lehiakide kulturala izatez gain, etsai erlijiosoa bihurtuko da eta Mendebalde eta Ekialdearen arteko harremanak zaildu ziren mende askotan.⁶¹ Mendebaldeak banaketari etekin handia atera zion eta Erromako oinorde izendatu zuen bere burua. Nagusitasun sentimendu horren ondorioz Ekialdeko mespresua etorri zen, eta horrenbestez XIX. mende arte ez dugu aurkituko mugimendu ekialdezalerik, Greziaren historiagatik interesa suspertuko dituztenak.

Euskal Herriari dagokionez, gure predikatzailerik eta intelektual erlijiosoek Europako joera nagusia jarraitzen dute eta Greziako Historia baztertzen dute. Pentsatzeko joera honek XVIII. mende arte iraun zuen, baina XIX. mendean aldaketa izugarria ikusiko dugu euskal testuetan eta Greziarekiko interes handia piztu zen gure herrian. Honetarako arrazoiak anitzak izan ziren. Hasteko beharbada W. von Humboldt, pentsalari alemandarrak Euskal Herrira egindako bisitaren ondorioz argitaratu zuen bidai-liburua aipa daiteke.⁶² Bertan, oso ezagunak diren pasarte batzuetan, idazle alemandarrak Euskal Herria eta Grezia homeriko parekatzen ditu alde batetik, eta bestetik gure herrietan Greziako hirien ezaugarri berberak topatzen ditu.⁶³ Ez dugu ahaztu behar euskal grekozaletasun berri honetan euskararen inguruan filologoen egindako ikerketek buztatu zutela Euskal Herria eta Greziaren artean lotura bilatzea. Interesa hazten zen heinean, gizartearen elite kulturelek gero eta antzekotasun handiagoa ikusten zuten gure herria eta Greziaren artean. Harreman horren adibide deigarriena izango da, dudarik gabe, Bilbo hiria Iparraldeko Atenas izendatzea. Eta ez zen Euskal Herrian ohore hori lortu zuen hiri bakarra, Gasteizek ere beretzat erreklamatu baitzuen.

Aurreko komentarioaren helburua Euskal Herria eta Greziaren arteko loturaren bilaketa saiatze hau, erabat berria izan dela baieztatzea da. XVIII. mende arte behintzat, Mendebaldeko historia eta kultura, hau da, *latinitas*-latinidatea, nagusitzen baita Euskal Herriko literaturan.

Greziari buruzko interes faltak Ekialde Hurbileko Historiaren aipamenekin kontraste bizia sortzen du. Baina, ez dugu horretaz harritu behar, berriro gogora ekarri gero Mendibururen iturri nagusia Ebanjelioa dela. Beraz, bertako istorioak sermoie-

(60) L.D. Reynolds, N.G. Wilson, *op. cit.*, 49-80 orr.

(61) E.W. Said, *Orientalismo*, Barcelona 1990, 145-156 orr.

(62) A. Martínez Salazar, "Euskal Herria en los libros de viajes", *W. von Humboldt: Un puente entre dos pueblos*, *Revista internacional de Estudios Vascos* 41, 2, 1996, 559-572 orr.

(63) J. Gárate, "Vasconia y Grecia", *Ensayos euskarianos* I. alea, Bilbo 1935, 85-86 orr.: "Repúblicas marinas griegas, barcos de Homero"

tan nagusitzen dira. Honek ere Antzinateari buruzko irudia baldintzatzen du. Gure ustez, jesuitaren sermoietan Antzinatearen bi aurpegi ezberdinak eskaintzen zaizkigu. Alde batetik Antzinate biblikoa edo Jesusen testuinguru historikoa, eta bestetik, Antzinate klasikoa, kasu batzuetan paganoa, eta besteetan kristautua.

Honen ondorioz, nahiz eta historikoki garai berean kokatu, gertaera batzuk garai kontrajarrietan daudela ematen du. Honen arrazoi nagusia Historiaren erabilpen ideologikoan datza. Lehenengo autore kristauen ohitura izan zen beti mundu paganoa mespresatzea eta kristautasuna goraiatzea. Kristautasunak, erlijio eskusibista izanik, paganismoaren desagertzea behar beharrezkoa zuen. Hortik atera behar dugu Antzinatearen ikuspegi baztertua. Kristautasunatik kanpo dagoen mundua ez da inola ere ondo hartu behar.

Horregatik, Antzinate paganoak eskaini ditzake bizitzaren ereduak, miresgarriak izan arren, Alexandro Handiaren kasuak adibidez, edota Trajano enperadorearenak, ezin dituzte, Mendibururen iritziz, adibide kristauak gainditu. Paganoen bertuteak lurrean geratzen dira, kristauenek, berriz, zerurako balio dute. Horrela ulertu behar dira, gure ustez, jesuita honen testuetan aurkitu ditugun aipamen historikoak.

Sermoi hauetan kontatzen diren Antzinateko gertaera historiko gehienak Erromako Inperioaren garaian gertatu ziren, asko Antzinate Berantiarren garaian kokatzen dira. Beste batzuk Bizantzioko Inperioaren garaitik ateratako gertaerak dira.⁶⁴ Hala izatea ez da harritzekoa gogoratuz gero Mendibururen iturri nagusi bat San Juan Krisostomo izan zela. Kasu bakar batzuetan lehenengo Erdi Aroko testigantzak ere aurkitu ditugu.⁶⁵

Aipamen horietan azaltzen zaizkigun pertsonaia historikoak oso ezagunak dira, topikoetan topikoenak, Alexandro Handia, Neron, Marco Antonio eta Kleopatra, Zesar, etabar luze bat. Aukera ez da kasuala, hizlariak entzuleen konplizitatea bilatzen baitu eta horretarako ezagunenak ziren kontaerak erabiltzen zituen. Hori dela eta, aztertu ditugun testuetan pertsonaia hauek beren historikotasunaren zati handi bat galdu dute. Gure ikuspuntutik, figura historiko hauek datarik gabeko eredu unibertsal bezala ikusi behar ditugu, on eta txarren adierazle eta arketipo dira. Bakoitzak bertute edo akats bat errepresentatzen du bikote banaezina osatuz. Adibide zehatzena Neron enperadorearena da: "*Neronen guisaco gaistoac eta barren illunezco guizonac vidrio gorri urdin edo beste colozrezoen guisacoac dira*".⁶⁶ Zentzu honetan aipatzekoak dira hurrengoak: Neron-zentzu gabeko gaiztotasuna, *guizon gaisto ta gogor. nagusi ta emperador aguitz gogorra*;⁶⁷ Focas enperadorea-hiltzailea;⁶⁸ Tamborlan-krudeltasuna, Jaungoikoaren haserrea eragiten duena, *erregue izugarri*;⁶⁹ Teodora-fidagarritasuna; Furio Cresinadorea; Alexandro-handitasuna, mazedoniarra Zesar erromatarrekin lotuta agertzen zaigu;⁷⁰ Semiramis erregina bekatari bezala agertzen zaigu;⁷¹ eta abar luze bat.

(64) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 132 or.

(65) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 184 or.

(66) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea, 513 or.

(67) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 83-84 orr.

(68) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 232 or.

(69) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 121 or.

(70) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 222-223 orr.

(71) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 214-215 orr.

Adierazi bezala, izen hauek guztiak historiari buruzko informazioa luzatu baino gehiago portaera eredu bat adierazten digute, ona ala txarra, jarraitzekoa ala ez, baina edozein kasutan inolako asmo historikorik gabe Mendibururen aldetik. Guztiak funtzio sinbolikoa osatzen dute, kristautasunaren eta paganismoaren arteko lehia ematen ari zen garaikoak izatean gainera are balioa handiagoa dute. Modu batean edo bestean, adibide bakoitzak lehia horren atal bat errepresentatzen du eta guztietan eredu kristaua garaile ateratzen da. Azken hau ezinbestekoa da, federik gabeko mundua oso beldurgarria baita Mendibururen hitzetan: *Dembor orietan baciràn munduan gauz gogor itsusi hau ez ecic, gentilac idoloquin edo beren ametsezco jainco char ciquinequin eguiten zutena eraqueritzat eta gauz gaistorzat ezagutcen zuten guizònac.*⁷²

Beraz, Mendiburuk aipatzen dituen pertsonaia historikoak sermoien testuinguruan aztertzen baditugu ikusten dugun lehenengo ezaugarria da bere historikotasun falta eta eredu funtzioa betetzearena. Mendiburu bera ere ez da asko kezkatzen zuzentasun historikoaz, adibidez, Marko Antonio enperadore izendatzen du lasai asko. Bere pertsonaien bigarren ezaugarria, eta deigarriena, gure ustez, ia guztiak Antzinatearen errege-erreginak direla izango litzateke. Beraz, goi eredu aurrean gaudela esan dezakegu.

Bere pertsonaien funtzio monarkikoa definitzeko Mendiburuk hitz ezberdinak erabiltzen ditu: *nagusi, emperador, errege*. Beti ere entzuleek boterea errekonozitu behar dute. Eta monarkiaren ingurutik ateratako adibideen erabilpena ez da inuzentea, asmo ideologiko zuzena du. Nagusiki politikoa da. Monarkia da sistema politikoko egokiena, Mendibururen garaian, ia sistema bakarra da. Herriak boterea monarkia bezala onartzen du. Horrek esplikatu luke adibideen aukera, eta Greziako aipamen historikoen falta. Adibide monarkikoak erabiltzen dira arrazoi didaktikoengatik, entzuleek bere ondoko egoerarekin identifikatzeko eta imitazioa suspertzeko. Baina, aldi berean, helburu ideologiko bat soma daiteke, monarkiaren mantenimendurako ekarpen bat, alegia.

Azken hau batez ere monarkia eta erlijioarekin identifikazioari esker lortzen du Mendiburuk. Jesus ere erregea delako. Ikuspuntu honetatik esan daiteke jesuitak bere adibideetan erregeak erabiltzen dituela Jesusen parean egon daitezkeen bakarrak direlako. Hala eta guztiz ere, Mendiburuk oso ondo bereizten ditu Jesus erregearen botereak eta enperadoreen botereak, eta Jesus guztien gainera kokatzen du beti: *jaun ta erregue gucien Erregue dà Jaungoicoa;*⁷³ *Ez, bada, ez dà Christo Jaunaren erresuma lurreco erresum laburren guisacoa; betico Erregue ta betico erresumaren Jaun ta Jabe dà Jesus maitagarrria,*⁷⁴ *...ta nai du Jesus Erreguec hau erregue lurrecoac ez bezala.*⁷⁵

Erregeekin batera beste pertsonaia mota garrantzitsu bat aurkitzen dugu Mendibururen sermoietan. Gogora ekartzen badugu Alexandro Handia eta Cesarren adibide historikoa, konturatzen gara istorioan inportanteena ez dela pertsonaia hauen alde monarkikoa, baizik eta bere eginkizun militarrik. Biek, Mendibururen sermoietan,

(72) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 358 or.

(73) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 260 or.

(74) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 341 or.

(75) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 350 or.

beste testu gehienetan bezala, konkistatzailearen eredia irudikatzen dute.⁷⁶ Antzinatek Alexandro eta Zesar, konkistatzaile handien zerrendetan egon dira. Beraz, botere militarren eredia islatzeko irudi aproposenak izan dira beti. Kasu hauetan gainera hizlariak plastikaren laguntza izaten zuen gehienetan, bi konkistatzaile hauen historia eta irudi topikoa ere oso ezaguna baitzen arteari esker.

Alexandro eta Zesar konkistatzaile handienak izanik ere ez ziren bakarrak. Mendiburuk Marko Antonio eta Trajano ere aipatzen ditu, azken honek batez ere enpedadore-soldaduaen figura gorpuzten du *exempla* bilduma guztietan. Horretarako ere erabili zituen Marko Antonio eta Trajanoren adibideak. Biek generalaren eredia erre-presentatzen dute, buruzagi onak, soldaduek maite dituzten generalak. Baina beren handitasun militarrek gerrarako balio du bakarrik, miraririk ezin baitute egin: *baña beren soldadu erietatic bati ere quendu bague zuèn oñacea, buruco miña edo sucarra; ceren orieec Emperadore ta guizon andiac izanagatic, etzuten artaco behar den indarric eta escuric.*⁷⁷

Ikusi dugun bezala Mendiburuk oso ondo ezberdintzen du Errege nagusia eta mundu honetako erregeak, errege onak eta errege txarrak. Oso ondo egiten duen beste banaketa mota bat aurkitzen dugu bere sermoietan, fededunen eta ez fededunen artekoa:⁷⁸ “...*fruitque apud Phenices, et Carthaginenses nimis diu servatum, tu infantes principali honore insignes Saturno libarent*”. bere orrialdeen artean paganismoaren kontrako borrokaren aztarnak azaltzen dira. Berez, jatorrizko testuetan paganismo hori antzinatekoa zen, baina Mendiburuk erabiltzen duena ez da paganismo mota hori. Guk dakigunez, berarentzat erlijioaren praktikak alperkerian du etsaigoa. Bere ustez fedea egunero landu behar da eta horrela egiten ez badugu Jaunkoirengandik urrun-zen ari gara. Aurkitu ditugun paganismoaren kontrako aipamenak XVIII. mendeko testuinguruan ulertu behar dira eta Mendibururen pentsamoldean kokatu behar dira. Jesuita ez zen praktika herrikoien zalea, oso ezaguna da bere iritzia euskal dantzei buruz, paganismoaren kontrako bere mehatxuak testuinguru horretan ulertu behar ditugu, herrikoitasunaren kontrako borrokan.

Azkeneko lerro hauetan gustatuko litzaiguke aipatzea Mendiburuk Antzinateko emakume ospetsuei buruz dituen iritzia. Jesuitak emakumeen eredu kontrajarriak proposatzen dizkigu, alde batetik emakume onak eta bestetik, gaiztoak. Lehenengo-arte, bertute nagusiena fideltasuna da eta emakume gaiztoena, berriz, traizioa. Holaxe, esate baterako Gala, Simako konsularen alaba⁷⁹ Bizanzioko Teodora⁸⁰ eta Clotilde erregina⁸¹ bertutearen irudiak direnak ondo ezkontzeko adibideak dira. Gaiztoen artean eta horregatik baztertu beharrekoak eredu gisa, Semiramis⁸² eta Kleopatra erreginak lirateke.

(76) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 222-223 orr.

(77) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 188-189 orr.

(78) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 210 orr.

(79) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 131 orr.

(80) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 179-180 orr.: “...*izandu zuen emàzteric onartùena, consejariric onèna ta Teofilorequin beti viciquide ònaren lanc ez ecic, ama maitariarenac ere eguin cituena*”

(81) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 183-184 orr.

(82) P. Altuna, *op. cit.*, I. alea 214-215 orr.